

Стручни рад
UDK 026:629.3(497.11)

Татјана Р. Јанковић
Народна библиотека
„Вук Караџић”, Крагујевац
tanja.krag@gmail.com

ЗАСТАВИНА БИБЛИОТЕКА – СПЕЦИЈАЛНА БИБЛИОТЕКА У ПРОМЕНЉИВОМ ОКРУЖЕЊУ

Сажетак: Средином 2011. године предузеће *Застава аутомобили д.о.о.*, у чијем саставу се у то време налазила Заставина библиотека, нашло се пред потписивањем уговора са *Фијатом*. Борба за изнајмање одговарајућег решења за смештај књижног фонда од око 24.000¹ библиотечких јединица трајала је готово три године. Након дугих преговора и дописивања између Агенције за приватизацију, УО *Застава аутомобили д.о.о.* и Градске управе, целокупна грађа је разврстана на научни фонд и белетристику. На светски Дан књиге и ауторских права, 23. априла 2012, у градском насељу Станово отворен је огранак Народне библиотеке „Вук Караџић” који је чинио део фонда Заставине библиотеке (белетристика). Током 2013. године књижни фонд овог огранка унет је у COBBISS базу, чиме су вредне Заставине књиге постале електронски видљиве и претраживе.

Циљ рада је да укаже на један од могућих начина збрињавања специјалних библиотека чија је судбина у периоду транзиције, у склопу процеса приватизације предузећа под чијим се окриљем налазе, неизвесна до последњег тренутка, а често изложена и фаталном исходу.

Кључне речи: библиотека, специјална библиотека, Заводи „Црвена застава”, приватизација, транзиција

¹ Обим књижног фонда дат је на основу последње ревизије из 2001. године, која је унета у инвентарне књиге. Иако је у тренутку изнајмања решења за смештај Заставиних књига то био једини податак о књижном фонду којим се располагало, треба имати у виду да 10 година након ревизије није могао бити релевантан. Из тог разлога је обим књижног фонда изнет оквирно.

Увод

Друштвено-историјски период који је уследио након Другог светског рата на просторима СФРЈ карактерисала је интензивна индустријализација праћена друштвеном надоградњом. Под окриљем државних предузећа настајале су специјалне библиотеке затвореног и отвореног типа које су приликом набавке биле првенствено усмерене на уџбенике и стручну литературу за потребе додатног обучавања кадра. У складу са променама у друштву библиотечки фонд овог типа библиотека значајно је прошириван марксистичко-социјалистичком литературом. То је један од главних разлога због чега се ови фондови данас третирају као безвредни.

Током периода транзиције, који обухвата и процес интензивне приватизације државних предузећа, ове библиотеке су, и иначе често ограничено видљиве, постале сасвим невидљиве.

Није неуобичајено у историји библиотека и библиотекарства да се приликом промена у окружењу (због промене власника и/или дислоцирања) богати књижни фондови оспу или нетрагом нестану. Један од примера је случај из 1978. године када је један део књижног фонда библиотеке Учитељске школе у Крагујевцу нестао док се чекало на његово измештање у просторије Универзитетске библиотеке због усељавања ОШ „Радоје Домановић” у зграду. Велики део књига је ипак спасен и сада се чува у оквиру Легата Учитељске школе у Универзитетској библиотеци у Крагујевцу.²

У даљем тексту биће размотрена основна својства и карактеристике специјалних библиотека уопште, место и значај Заставине библиотеке међу окружним библиотекама сличног типа, специфичности у вези са фондом Заставине библиотеке, могућа решења за измештање Заставиног књижног фонда и решење које је усвојено.

Специјалне библиотеке – улога, циљ, значај

Специјална библиотека има задатак да прикупља, чува и даје на коришћење књижну и некњижну грађу, као и информације, пре свега у оквиру делатности и интересне сфере њеног оснивача, али и више од тога,

² Мила Стефановић, *Народна библиотека у Крагујевцу (1866–2004)* (Крагујевац: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета, Народна библиотека „Вук Караџић”, Октоих, 2005), 235.

у складу са општим задацима библиотека. Због разноликости установа, институција, предузећа и других правних лица/оснивача специјалних библиотека, постоји и велика разноврсност овог типа библиотека, из чега произилазе и потешкоће у прецизном дефинисању појма *специјална библиотека*. Специјална библиотека јесте специјална у смислу посебно профилисаног фонда, али је ипак прецизније одређена изразом *специјализована библиотека*, какав је у употреби у САД.³

Неке од специфичности специјалних библиотека у односу на библиотеке општег типа су:

- уско стручна профилисаност књижног фонда;
- значајан број наслова серијских публикација из струке;
- велика разноврсност у оквиру групе;
- битан извор информација.

Специјалне библиотеке су претходиле настанку јавних библиотека и архива, па у том смислу имају и шири историјски значај.

Специјалне библиотеке Крагујевца и околине

Пројектом развоја библиотекарства у Србији 1971–1980. у обавезе матичне библиотеке увршћен је и надзор над радом специјалних библиотека. Тиме је Народна библиотека „Вук Караџић” у Крагујевцу почела да прати рад специјалних библиотека Шумадијског округа путем периодичних извештаја.

У Табели 1 приказан је упоредни преглед обима књижног фонда и годишњег буџета Завода „Црвена застава” и Фабрике каблова „Моша Пијаде” у 1964. години.⁴

Табела 1: Упоредна табела обима књижног фонда и годишњег буџета

1964.	Обим књижног фонда	Годишњи буџет у динарима
Заводи „Црвена Застава” Крагујевац	10.000	50.000,00
Фабрика каблова „Моша Пијаде” Светозарево	6.000	350.000,00

³ Branko B. Knežević, *Specijalno bibliotekarstvo* (Beograd: Trebnik, 2002), 9.

⁴ Стефановић, *Народна библиотека у Крагујевцу (1866 – 2004)*, 205.

У Табели 2 изложена је статистика коју је Народна библиотека „Вук Караџић” у Крагујевцу, као матична установа и за специјалне библиотеке Шумадијског округа, направила на основу појединачних извештаја.⁵ Табела показује да је Заставина библиотека 1971. године била друга по обиму фонда у Шумадијском округу.

Табела 2: Упоредна табела специјалних библиотека Шумадијског округа у 1971.

1971.	Обим књижног фонда	Периодика	Простор	Инвентарна књига/ каталози	Годишњи буџет у динарима
Завод за стрна жита	18.864	80	58 m ²	инв. књига ауторски предметни стручни	15.000,00
Народни музеј	4.500	20		инв. књига ауторски	1.800,00
Историјски архив Шумадије	2.914	22	16 m ²	инв. књига ауторски	4.032,00
Просветно-педагошки завод	5.000	24	16 m ²	/	5.000,00
Грађевинско предузеће „Казимир Вељковић”	700	2		инв. књига	7.000,00
Заводи „Црвена Застава”	12.093	26		ауторски	100.000,00
Индустрија галових ланаца „Филип Кљајић”	1.600		20 m ²	инв. књига ауторски	4.000,00
Фабрика конзерви „Црвена звезда”	1.100			/	/

Табела 3, која садржи податке из последњег извештаја који је стигао Матичном одељењу НБКГ из Заставине библиотеке, у односу на статисти-

⁵ Исто, 237.

ку из 1971. указује на то да је чак из пет специјалних библиотека изостао извештај, чиме су ове библиотеке ушле у процес нестајања. Упоредивањем садржаја Табеле 2 и Табеле 3 запажа се да су се од 1971. до 2011. године одржале само три крагујевачке специјалне библиотеке: Заставина, библиотека Историјског архива Шумадије и библиотека Народног музеја Крагујевац. Библиотека Историјског архива Шумадије⁶ почела је да се формира 1952, са настанком самог Архива. У том тренутку она је обухватала 400 књига, претежно историјских. Обим њеног књижног фонда од 1971. до 2011. увећан је за 4.486 књига, што значи да је годишње набављано око 100 књига. Примећујемо и увећање простора предвиђеног за смештај библиотечке грађе. Оно што се у овом прегледу не види јесте да фонд Историјског архива Шумадије обухвата 48 старих и ретких књига,⁷ што је значајан аргумент у корист става исказаног у овом раду – да специјалне библиотеке заслужују посебну пажњу.

Табела 3: Упоредна табела специјалних библиотека у Крагујевцу 2011. године

2011.	Обим књижног фонда	Периодика	Простор	Финасирање
Историјски архив Шумадије	6.500	3.536	90	оснивач
Спомен-парк „Крагујевачки октобар”	2.389	4	17	оснивач
Народни музеј Крагујевац	11.708	9	68	оснивач
„Застава аутомобили”	25.625	173 дом. 163 стр.	209	чланарина

⁶ Предраг Илић, „Ризница старих и ретких књига”, *Крагујевачко читалишће* год. 18, бр. 35 (2013): 2.

⁷ Исто, 3.

Заставина библиотека – настанак, развој и набавна политика

У литератури се не може наћи тачан датум оснивања библиотеке у *Застави*. Претпоставка је да су запослени у фабрици, свесни значаја едукације и улоге научне литературе, прве стручне књиге, махом на руском, немачком и енглеском језику, прикупили и понудили на коришћење *Заставиним* радницима. Та првобитна библиотека налазила се у оквиру *Инстџиџуџија за истџраживање и развој зарад стџручној и научној усавршавања зайослених*⁸, у чијем називу је садржан један од главних циљева формирања сваке библиотеке специјалног типа. Одлука о оснивању Института донета је 1962, па се та година може оквирно узети као време почетка формирања књижног фонда Заставине библиотеке, мада се сама библиотека још увек нигде не спомиње.

Изградњом Главне управне зграде *Застава ауџиомобила д.о.о.* библиотека добија свој простор на деветом спрату, на површини од 209 m². На истом спрату предвиђене су и канцеларије за Преводилачки биро. Књижни фонд распоређен је у пет просторија:

- 1) референсна збирка;
- 2) позајмно одељење са отвореним фондом и пултом;
- 3) читаоница са каталозима;
- 4) ИНДОК центар;⁹
- 5) канцеларија руководиоца.

Са пресељењем у наменске просторије Заставина библиотека почиње да функционише као специјална библиотека затвореног типа. То подразумева поделу послова према организационој схеми рада, усвојен статут и план набавке књижне грађе.¹⁰ Књиге су смештане на наменски набављене металне полице по систему *numerus currens*. С временом се формирају ин-

⁸ Мирко Милојковић, одг. ур., *Од џиџа до ауџиомобила: 1853–1973* (Крагујевац: Заводи „Црвена застава”, 1973), 78.

⁹ Emilija Jovanović, „Organizacija službe informisanja za region Kragujevca”, *Bibliotekar* god. 28, sv. 1 (1976): 125.

¹⁰ Постојање организационе схеме рада, статута и плана набавке књижне грађе потврђују бивши радници Заставине библиотеке, али сама документа нису сачувана.

вентарне књиге¹¹ и каталози (ауторски, насловни и предметни)¹². Средства за набавку књига издвајају сами запослени (0,5% од зараде), а део средстава је предвиђен и годишњим буџетом оснивача. Вредни спомена су и поклони запослених у виду књига, махом лектире. Један од начина набавке капиталних издања – вишетомних енциклопедија, лексикона, речника – одвијао се кроз сарадњу са трговачким путницима (аквизитерима књига) који су се бавили продајом на рате или путем административне забране. У читаоници библиотеке и у холу управних зграда одржавале су се продајне изложбе. Од укупне вредности оствареног промета 5% остајало је у власништву Заставине библиотеке у виду одабраних наслова.

На захтев корисника, од 1973. у набавку је укључена и лектира за основну и средњу школу. Правилником о библиотечко-информативној делатности, усвојеном 1982. године на седници оснивача, прецизиран је начин набавке књига у следећем односу:

- стручна и научна литература – 70%;
- белетристика – 20%;
- марксистичко-социјалистичка литература – 10%;
- страни и домаћи часописи – 100 наслова.

Деведесетих година, услед опште друштвене кризе (распад СФРЈ, рат и санкције), оснивач доноси одлуку да обустави финансирање набавке књига за Библиотеку. На предлог чланова Библиотеке, у договору са руководством, усваја се одлука да се уведе годишња чланарина у износу 50% од чланарине у Градској библиотеци. Овако прикупљена средства коришћена су искључиво за набавку књига. Следећи потребе корисника исказаних путем листе дезидерата Библиотека је стручну литературу и белетристику надаље набављала у приближно подједнаком односу.

¹¹ Инвентарна књига белетристике и Инвентарна књига стручне литературе Заставине библиотеке чувају се у Завичајном одељењу Народне библиотеке „Вук Караџић” у Крагујевцу.

¹² Са увођењем програма *Biblio* и са уношењем библиотечног фонда у базу престало се са употребом лисних каталога. Каталожки листићи и ормари нису сачувани.

Утицај друштвених промена на Заставину библиотеку

Дезинтеграцијом Завода на међусобно независна предузећа (*Застава камиони*, *Застава оружје* итд.) део библиотечног фонда обима око 5.000 припао је предузећу *Застава оружје*.

Говорећи о променама које су се одразиле на Заставину библиотеку мора се споменути и НАТО бомбардовање 1999. када је на *Заставине* објекте пало 27 пројектила. Услед детонација на библиотечким просторијама су разбијени прозори, а читав простор, укључујући и књижни фонд, било је неопходно очистити од слојева прашине и стакла.

Средином 2011. године предузеће *Застава аутомобили д.о.о.* нашло се, у оквиру таласа приватизације државних предузећа, пред потписивањем уговора са *Фијатом*. У процесу приватизације од примарне важности било је решавање питања друштвене имовине од велике материјалне вредности – од зграда до производних машина. Није тешко претпоставити на којем месту су се нашле књиге. Борба за изналажење одговарајућег решења за смештај књижног фонда од око 24.000 библиотечких јединица трајала је готово три године. Сам обим фонда био је једна од отежавајућих околности – за његов смештај, према библиотечким стандардима, било је неопходно обезбедити простор од 150 m².¹³ Друга отежавајућа околност била је та што се процес приватизације одвијао под надзором Агенције за приватизацију чији је представник само једном недељно долазио у Крагујевац. Град је показао добру вољу да сачува Заставину библиотеку, али је њено очување из локалног прерасло у државно питање, што је имало своје и добре и лоше стране. Добре јер је тиме добило на важности, лоше јер никако није стизало на ред за решавање.

Предлози за смештај Заставине библиотеке

У завршници процеса приватизације *Застава аутомобила д.о.о.*, у специјалној библиотеци некадашњег гиганта, која је у најбољим дани-

¹³ У оквиру Главне управне зграде *Застава аутомобила д.о.о.* библиотека је заузимала 209 m² укључујући и канцеларијски простор у којем су били смештени Преводилачки биро и део књижног фонда. Изузимањем површине коју је заузимао овај канцеларијски простор, имајући у виду библиотечке стандарде и очекивано смањење књижног фонда у односу на податак из ревизије 2001, закључено је да треба тражити простор од 150 m².

ма упошљавала преко 20 радника¹⁴, остао је само један. Бројни радници определили су се за понуђени социјални програм који им је омогућавао превремени одлазак у пензију. Пре последњег изласка из фабричког круга долазили су у своју библиотеку да узму потврду да су раздужили књиге. На исти начин су радници из погона раздуживали алат. Ово указује на вредновање књиге у производном окружењу.

Први предлози за измештање Заставиног књижног фонда били су усмерени на очување Библиотеке као целине. У том смислу предложене су зграде у склопу Кнежевог арсенала (Музеј ливнице и Главна управна зграда), Универзитетска библиотека у Крагујевцу и Фијатов музеј за који је постојао направљен пројекат. Ниједан од ових предлога није усвојен, што због великих захтева у погледу простора, што због нерешених имовинских питања везаних за зграде. У трагању за одговарајућим решењем, последњи библиотекар Заставине библиотеке, Татјана Јанковић, обратио се за савет директорки Универзитетске библиотеке у Крагујевцу Мири Матић, директору Народне библиотеке „Вук Караџић” Мирку Демићу, као и челницима градске управе задуженим за културу. Удружење грађана „Град” и бројни бивши Заставини радници апеловали су да се нађе решење за очување Заставине библиотеке. У дневном листу *Блиц*¹⁵ од 18. 8. 2011. објављен је текст на тему спасавања овог вредног књижног фонда.

Најзад, на предлог Мире Матић и уз договор са Мирком Демићем и са деканом Машинског факултета у Крагујевцу Мирославом Бабићем, Агенцији за приватизацију је предложено решење које је подразумевало поделу књижног фонда на стручни део и белетристику. *Фијати* је дао рок од седам дана да се 209 m² које заузима Застава библиотека потпуно испразни.

Према последњој ревизији из 2001. године стручна литература Заставине библиотеке бројала је преко 11.000 библиотечких јединица. Тај део фонда, уз стручну периодику, припојен је библиотеци Машинског факултета у Крагујевцу. Белетристички део фонда, према ревизији из 2001, у обиму од 9.500 књига, привремено је смештен у Бизнис иновационом центру, где је чекао да Град пронађе одговарајући простор у којем ће се књиге поново наћи на полицама. НБКГ је инсистирала да се на основу Заставиног фонда отвори огранак у градском насељу Станово које има око 20.000 становника и које је удаљено 3 км од најближег огранка, односно 6 км од матичне зграде Народне библиотеке. Град је успео да обезбеди привремени

¹⁴ Податак наведен оквирно, на основу тврђења корисника Заставине библиотеке.

¹⁵ Бранка Куљанин, „Сачувала ‘Заставину’ библиотеку”, *Блиц*, 18. август 2011, 6.

смештај за Заставину белетристику у ОШ „Драгиша Михаиловић” у насељу Станово. За овако неуобичајено решење, у објекту у којем већ постоји библиотека (школска), НБКГ је добила одобрење Народне библиотеке Србије.

На Светски дан књиге и ауторских права, 23. априла 2012, отворен је огранак Народне библиотеке „Вук Караџић” у насељу Станово. Опремање библиотечког простора помогао је Град Крагујевац куповином додатних полица, радног стола и компјутера. Крагујевачки фотограф Зоран Петровић уступио је своје фотографије Града за уређење ове библиотеке. Током 2013. године књижни фонд огранка унет је у СОBISS базу, чиме су вредне књиге постале електронски видљиве и претраживе. Приликом уношења у СОBISS базу, у пољу за напомену, уписана је синтагма *Заставина библиотека*, чиме је означено порекло ових књига. Све су пресигниране, али и даље носе печат Заставине библиотеке. Упоредивањем записа у инвентарним књигама Заставине библиотеке и статистике након уноса фонда у СОBISS базу дошло се до поражавајуће констатације да је од 9.500 Заставиних књига из области белетристике сачувано 5.529 – тек нешто више од пола! Претпоставља се да је након ревизије 2001. године вршен отпис (мада нису пронађени спискови отписаних књига који би то потврдили) и да се ту „крије” део несталог књижног фонда. Део фонда је остао код корисника који нису раздужили позајмљене књиге пре измештања Заставине библиотеке, а ни након тога.

Уз редовну набавку нових и недостајућих наслова, библиотека заснована на белетристичком делу Заставиног књижног фонда сада располаже са 8.800 публикација. Њену специфичност представљају јединствена издања из седамдесетих и осамдесетих година која се, у оквиру НБКГ, често могу наћи једино у овом огранку.

Табела 4: Структура корисника огранка НБКГ у Станову

2016.	Предшколци	ОШ	СШ	Студенти	Запослени	Пензионери	Остали	Укупно
Број чл.	88	91	5	3	3	1	4	195

Закључак

Измештањем Заставине библиотеке у окружење основне школе изашло се у сусрет:

- пре свега најмлађим корисницима који у школској библиотеци често нису у прилици да нађу књиге које их највише интересују и која нису у могућности да самостално посете Дечје одељење НБКГ;
- потребама старијих и болесних корисника који имају потешкоћа са кретањем;
- потребама наставног кадра за одржавањем часова у библиотечком окружењу;
- потребама суграђана да сачувају идентитет Града и сопствени идентитет кроз очување Заставине библиотеке.

У овом огранку се одржавају радионице за децу, одељењске посете и упознавање са радом библиотеке, као и разноврсни програми у вези са Дечјом недељом, Светским даном књиге и ауторских права... Одржан је низ радионица оригамија и радионица под називом „Примени књигу - цртање на основу приручника” за узраст од петог до осмог разреда – радионице су окончане отварањем изложбе радова. Расписан је школски ликовни конкурс за предшколски узраст и узраст од првог до четвртог разреда на тему „Видели смо у књигама”, праћен изложбом у холу школе. Поводом обележавања дана када је отворена библиотека организује се размена књига, стрипова и часописа под називом „Књига за књигу”. Редовно се одржавају акције прикупљања књига за угрожене библиотеке.

Старији корисници и сви који нису у могућности да дођу до других огранака НБКГ, а желе да позајме публикације које се налазе у њиховим фондовима, могу да наруче књигу и преузму је у огранку у Станову.

Огранак у Станову има фејсбук страницу на којој редовно обавештава пратиоце о новим насловима који су стигли у фонд, о културним програмима и другим активностима у библиотеци.

Циљ рада је да укаже на један од могућих начина збрињавања специјалних библиотека чија је судбина у периоду транзиције, у склопу процеса приватизације предузећа под чијим се окриљем налазе, неизвесна до последњег тренутка, а често изложена и фаталном исходу. Шире гледано, међу угрожене књижне фондове спадају и они у склопу домова ЈНА, домова културе и сличних објеката карактеристичних за друштвено-историјско раздобље којег се сада стидимо и трудимо се да га игноришемо, као и судбину његових библиотека.

Литература:

1. Ilić, Predrag. „Riznica starih i retkih knjiga”, Kragujevačko čitalište, god. 18, br. 35 (2013): 2-4. (na ćirilici)
2. Jovanović, Emilija. „Organizacija službe informisanja za region Kragujevca”, *Bibliotekar* god. 28, sv. 1 (1976): 121-132. (na ćirilici)
3. Knežević, Branko B. *Specijalno bibliotekarstvo*. Beograd: Trebnik, 2002.
4. Milojković, Mirko, odg. ur. *Od topa do automobila: 1853 – 1973*. Kragujevac: Zavodi „Crvena zastava”, 1973. (na ćirilici)
5. Stefanović, Mila. *Narodna biblioteka u Kragujevcu (1866 – 2004)*. Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta, Narodna biblioteka „Vuk Karadžić”, Beograd: Oktoih, 2005. (na ćirilici)

Tatjana R. Janković
Public Library "Vuk Karadžić", Kragujevac
tanja.krag@gmail.com

ZASTAVA LIBRARY – A SPECIAL LIBRARY IN A CHANGING ENVIRONMENT

Abstract: In mid-2011, company "Zastava Automobili" d.o.o., with Zastava Library operating within it, was about to sign the acquisition contract with Fiat. The struggle to find a suitable solution for accommodation of around 24,000 library units lasted almost three years. After long negotiations and extensive correspondence between the Privatization Agency, the Management Board of "Zastava Automobili" and the City Council, the Library collection was divided into scientific collection and the collection of fiction. On the World Book and Copyright Day, 23 April 2012, in the city district of Stanovo, a branch of the Public Library "Vuk Karadžić" was opened containing mainly the Zastava Library fiction collection. In 2013, the book collection of this branch was registered in COBISS database, which made valuable Zastava books electronically visible and searchable.

The goal of this paper is to present one of the possible ways of finding a place to hold and take care of special libraries whose destiny in the transition period, during the process of privatization of companies under whose auspices they were established, is uncertain until the last moment and often exposed to a fatal outcome.

Keywords: library, special library, Company "Crvena Zastava", privatization, transition

Примљено: 20. априла 2017.

Исправке: 17. маја 2017.

Прихваћено: 30. маја 2017.